

SZITA SZABOLCS

Ujszászy István tábornok pályafutása

A köztudat alig őríz valamit Ujszászy Istvánról, Horthy Miklós kormányzó egyik kedvelt tábornokáról. A memoárirodalomban esetlegesen szerepel, a szakirodalom, a történeti fotótár sem nyújt róla sokat. A Magyarország második világháborús szerepét feldolgozó lexikonban 1996-ban tizennyolc sort kapott; lényegében pályafutásának állomásait, tisztségeit sorolták fel. Alakjának újabb megjelenése nem szokványos: egy romantikus játékfilmben Karády Katalin színésznő barátjaként tűnt fel.¹

Ujszászy István Imre 1930 után gyors karriert futott be, negyvennyolc évesen, vezérőrnagyi rendfokozattal az Államvédelmi Központ élére állították. Alig másfél évi szolgálat után azonban félretették. Hosszú vesszőfutás következett: a politikai fordulatok egyik tartós elszenvedője, végül áldozata lett. Személyét és tevékenységét évtizedeken át hallgatás övezte. A közelmúltban a tudományos kutatásban fordulatot hozott, hogy *a szovjet hadifogság utáni hazai őrizetben írt feljegyzései, kisebb-nagyobb szakmai összefoglalói hozzáférhetővé váltak.*²

*

Ujszászy tábornok családjáról, első tanulóéveiről keveset tudunk. Apja, Ujszászy Imre, Nagykovácsos városi adóhivatalnok, édesanyja nemes Molnár Terézia volt. A református Ujszászy család két fiú- és egy lánygyermeket nevelt. István 1894. augusztus 30-án, Nagykovácsoson született. A honvéd főreáliskola három évfolyamát (1909 és 1912 között) Sopronban végezte. Ezután az ausztriai Mödling következett, ahol három esztendőn át a császári és királyi Katonai Műszaki Akadémián tanult.

¹ Bacsó Péter *Hamvadó cigarettavég* című, 2001-ben forgatott, 2002 végén bemutatott filmjében.

² A kényszerhelyzetben született írások persze mindenkor óvatosságra intenek.

Katonai pályafutása, tényleges szolgálata 1914. október 15-én kezdődött. Ekkor avatták hadnaggyá, majd a császári és királyi 3. vartüzér zászlóaljban, a 117. tábori tüzérezredben szolgált. Az első világháború idején nyolc hadikitüntetést kapott.³ 1915. november 1-jétől főhadnagy, három évvel később százados lett. 1923. szeptember 1-jén őrnaggyá, 1935. november 1-jén alezredessé léptették elő; 45 évesen, 1939. május 1-jén nyerte el az ezredesi rendfokozatot.⁴ Személyi nyilvántartó lapja szerint németül tökéletesen, angolul és szerbül gyengén beszélt.

A hiányos adatokból pályafutásának néhány korai állomását tudtuk azonosítani. 1919-ben a debreceni VI. csendőrkerületben, egy évvel később a szombathelyi tüzérosztálynál szolgált. 1921 nyarán Budapesten, a Ludovika Akadémián továbbképzésben részesült, majd – ismeretlen feladattal – Bécsbe küldték. Ezután a Honvédelmi Minisztérium (HM) VI. csoportjában dolgozott. Kiemelten fontos helyre került, mert ez a csoport gyakorlatilag katonai főcsoportfőnökségként működött – a trianoni békediktátum tiltó rendelkezései folytán megszüntetett Vezérkari Főnökség feladatait látta el. (Ezt 1932-ben, Gömbös Gyula hadügyminisztersége idején állították vissza.)⁵

Ujszászy közvetlen feladatait nem ismerjük.⁶ Annyi bizonyos, hogy közben a Konzuli Akadémia kétéves tanfolyamán tanult és 1923. június 2-án „igen jó” eredménnyel végzett. 1923. november 7-től a Hadtörténelmi Levéltár állományában dolgozott, innen különböző – a hiányos dokumentáció miatt kibogozhatatlan – feladatokra vezényelték. 1924-ben végezte el a Hadiakadémiát. 1925-ben a 4. honvéd gyalogezredben ismét csapatszolgálatot teljesített. Egy évvel később, 1926. január 22-én a HM VI–2. osztályának állományában találjuk. Az év augusztusának derekán az 5. tüzérosztály gyakorlatán vett részt. Csapatszolgálatot 1926 és 1929 között évente teljesített, többször a tüzérosztályoknál, illetve Hajmáskéren.

A vezérkari hírszolgálatnál ismeretlen időpontban különleges kiképzést kapott. Az 1920-as évek végén a Magyar Királyság nemzetközi katonai ellenőrzésének megszűnésével megkezdődött a katonaiattasé-há-

³ Egyet 1915-ben, négyet 1917-ben, hármat 1918-ban. Az utóbbiak között a sebesülési érem egy sávvai is volt.

⁴ SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Ister, Budapest, 2001. 355.

⁵ Élére a HM VI. csoport addigi főnökét, a későbbi honvédelmi minisztert, Róder Vilmos gyalogsági tábornokot nevezték ki.

⁶ További pályafutását tekintve feltételezhető, hogy a 2. osztályon dolgozott. Ide tartozott a külföldi sajtó figyelemmel kísérése, a kémelhárító szolgálat központi irányítása, a határforgalom ellenőrzése, a katonai személyek útlevelelőgyei, a politikai fogolycsere, a hazaárulás, hűtlenség vizsgálata, a katonaszökevények ügye.

lőzat kiépítése. Ujszászy százados diplomáciai pályafutása nyolc eszten-deig tartott. 1930. november 1-jétől – a honvéd vezérkar állományában – a báró Villani Frigyes rendkívüli követ vezette párizsi magyar követ-ségen a katonai attasé munkatársa volt néhány hónapig. A francia fő-városból lengyel földre vezetett az útja. 1931. április 15-től Matuska Pé-ter rendkívüli követ mellett dolgozott három évig katonai attaséként. Varsóban 1934. május 1-jén fejezte be szolgálatát.⁷ A lengyel főváros után, 1934. június 16-tól Prága következett, ahol közel négy esztendőn át Wettstein János rendkívüli követ mellett volt katonai attasé.

Ezekben az években, 1932–1933-tól formálódott a magyar–német hír-szerzési együttműködés. A feladatokból bizonyára Ujszászynak is jutott. 1933 májusában magyar küldöttség járt Berlinben. Vattay Antal – ve-zérkari szolgálatot teljesítő őrnagy – jelentéséből tudjuk, hogy a tárgya-lások meghatározó kérdése a háborús hírszerzés, a hírcsere összehango-lása volt. Az őrnagy szerint a német Geheimdienst⁸ vezetői „szoros összeműködést” tartottak kívánatosnak. A németek hangsúlyozták: újjab-ban különös súlyt helyeznek arra, hogy konzulátusaik hírszerzéssel is foglalkozzanak. Ezt javasolták a magyar tárgyalófélnak is, illetve Vattay szerint – mivel „az már a katonai attachéknál megkezdődött” – azt, hogy német kívánságra a konzuloknál is legyen bizonyos együttműködés a hírszerzés terén.⁹

Ujszászy külszolgálatát Prágában lezárult.¹⁰ 1938. február 1-jétől Buda-pesten a Honvédelmi Minisztérium VI–2. osztályához vezényelték. Át-szervezés folytán ekkor jött létre a 2. vkf. osztály, amelynek őt állították az élére 1939. április 17-én (hivatalosan május 1-jén). Ebben az időben – főként Gömbös Gyula tevékenysége révén – a katonai vonal befolyása már jelentős volt. A vezérkari főnökség már nem a HM egyik osztálya-ként dolgozott, hanem annak önálló osztályokkal és jelentős létszám-mal működő legfontosabb szerve lett. A megerősített katonai apparátushoz tartozott a csendőrség (személyi ügyek, rangbesorolás és a szolgálati viszony szempontjából), és az ifjúsági korosztályokat érintő levontekiképzés (katonai ügyként) szintén a HM felügyelete alá került.

⁷ Közben két lengyel kitüntetést kapott.

⁸ Titkosszolgálat.

⁹ BERÁNNÉ NEMES ÉVA–HOLLÓS ERVIN: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok a horthysta titkosrendőrség mű-ködéséről, 1920–1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 177–181.

¹⁰ Csehszlovák források szerint Frantisek Moravec, a csehszlovák hírszerzés főnöke leleplezte Ujszászy alez-redes tevékenységét, aki a csehszlovák hadseregben szolgáló magyar származású tisztekkel kapcsolat-ba lépett, és megkísérelte beszervezni őket. Visszahívásának követelése helyett megzsarolta, országa céljainak szolgálatában használta fel. (*Népszabadság*, 1998. április 18. 6.)

Megjegyezzük: a köztudatban tévesen él, hogy a 2. vkf. osztály „kémelhárító osztályként” működött. (Ezt az egyik alosztály, a „Def” művelte meglehetősen független helyzetben.) Az osztály működésének lényegét a beérkezett tengernyi adat gyors és szakszerű feldolgozásában, a nyilvántartó tevékenységben határozhatjuk meg. A nyilvántartó csoport a hírszerzés központja volt, munkájára igen nagy figyelmet fordítottak.

Az úgynevezett arcvonalakról (román, cseh, jugoszláv, angol, szovjet) rendszeresen futottak be jelentések, adatok a hírszerzőktől, katonai ataséktól, az újságoktól, távirati irodáktól és a rádiókból. A híreket, értesítéseket a munkatársak egyeztették, értékelték és időközönként beszámolóikban összesítették. A 2. vkf. osztály vezetője a beérkezett hírekről hetente tájékoztatta a külügyminisztert, egyébként pedig a vezérkari főnök és a külügyminiszter között összekötői feladatkört töltött be. A helyzetképről időnként tájékoztatást nyújtott a miniszterelnöknek és a kormányzó katonai irodájának is.

A hadtestparancsnokságok 2. osztályai közvetlenül a 2. vkf. osztályának voltak alárendelve. A hadtestek között a feladatokat területileg osztották fel. A budapesti hadtesthez főleg a Csehszlovákiával, a debrecenihez a Csehszlovákiával és Romániával, a szegedihez a Jugoszláviával és Romániával kapcsolatos hírek tartoztak. (A honvéd hadtestek 2. osztályának rendelték alá a meghatározott határpontokon elhelyezett honvédtazási ellenőrző kirendeltségeket.)¹¹

Ujszászy ezredes 1939 kora nyarán alig 45 éves volt, családi állapota nőtlen. Felettesei szerint megfelelő gyakorlatra tett szert az egy-egy ország katonai céljairól való hírszerzésben, a fegyveres erőkről folytatott adatgyűjtésben, az információk feldolgozásában. Tapasztalatainak és nyelvismeretének számottevő szerepe volt abban, hogy a 2. vkf. osztály vezetésére alkalmasnak tartották. Megbízatásakor valószínűleg mérlegelték, hogy a főtiszt – miként 1937 és 1938 közötti elődje, Andorka Rudolf vezérőrnagy¹² – távolságot tartott attól az elvakultan németbarát tömörüléstől, amely a honvéd vezérkarban többségre jutott. A Kánya Kálmán külügyminiszter által fémjelzett, a nyugati hatalmakkal is kapcsolatokat fenntartó politikával rokonszenvezett.¹³

¹¹ A kirendeltségek hivatalos neve „huek” volt.

¹² Andorka Rudolf 1937–1938 között ezredesi rendfokozatban a 2. vkf. oszt. vezetőjeként dolgozott, 1939-ben vezérőrnagyi kinevezést kapott. 1939. május 8-tól 1941. június 22-ig Madridban követ volt, június 30-án nyugdíjazták. 1944. március 22-én a Gestapo Budapesten őrizetbe vette, 1945 májusáig a felső-ausztriai Mauthausenban koncentrációs tábor foglya volt.

¹³ SÍPOS Péter: A titokzatos tábornok. *História*, 2002/2. 28. – Kánya 1933. február 4-től 1938. november 28-ig volt külügyminiszter. Lemondása a német igényeknek felelt meg.

1939 szeptemberében, Lengyelország német megrohanásakor Ujszászy ezredes Horthy kormányzó személyes utasítására közreműködött magas rangú lengyel tisztek – közöttük Kazimierz Sosnkowski tábornok, később a lengyel katonai ellenállás egyik vezetője, majd főparancsnoka – Magyarországra menekítésében. (Sosnkowski ezután magyar segítséggel Jugoszlávián át utazott tovább.) A későbbiekben támogatta a német fogságból magyar földre szökött francia és angol hadifoglyok átcsempészését Tito partizánhadseregéhez.

A mind összetettebb feladatokat nagy szakértelemmel, megbízható munkatársakkal, jó konspirációval teljesítette. Egyidejűleg a nagy szövetséges javára is megfelelően, megelégedésre dolgozott. Ellenkező esetben bizonyára nem tűzték volna a zubbonyára a német birodalmi kitüntetések sorát.

Az Amt Abwehr Ausland vezetőjével, Wilhelm Franz Canaris tengeraggal¹⁴ Ujszászy István 1939. szeptember 6-án, Drezdában találkozott. Ezután is élt a kapcsolat, többek között Canaris balkáni útjai, magyarországi átutazásai¹⁵ alkalmával. A magyar szakelődöket a németek meghívták Berlinbe, Bécsbe, a német fél kiküldöttei legtöbbször Budapestre érkeztek.

A német birodalmi fővárosban 1940 decemberében Ujszászy kiemelten fontos és titkos magyar–német katonai tárgyalások részese volt. Az ott kötött egyezségről a nürnbergi per idején – szovjet parancsra „megrendelt” (vagy a szovjet szervek összeállításában készült) összefoglalójában – a következőket írta:

„1941 tavaszán tisztázódik a jugoszláv helyzet, vagyis a szovjet háttámadás veszélye elhárul.

A magyar honvéd hadsereget erre a célra felszerelik tüzérséggel, modern tankokkal és páncélkocsikkal, hogy motorizált dandárt tudjon felállítani. Az Oroszország elleni háború céljaira Magyarország Németország rendelkezésére bocsát 15 egységet, ezek között három motorizált, egy lovas és egy harcokosi egységet. Egyebekben 1941. június 1-re be kell fejezni a kárpátaljai erődítési munkálatokat, elő kell segíteni a német csapatoknak a magyar–jugoszláv és a magyar–szovjet határ menti mozdulatait, biztosítani kell a csapatoknak Magyarországon keresztül történő ellátását.

¹⁴ Canaris német tengernagy (1887–1945), 1935. január 1. és 1945. február 19. között az Abwehrt vezette. Titokban szembefordult Hitlerrel. Külföldi kapcsolatai miatt váltották le, majd koncentrációs táborba hurcolták. Hosszú kínzások után a flossenbürgi koncentrációs táborban kivégezték.

¹⁵ Budapesti rokonsága is volt.

Az előkészítés részleteit a német vezérkarnak később Magyarországra utazó megbízottaival kell majd rögzíteni.”¹⁶

Adolf Hitlernek és körének a magyarokkal szembeni mély bizalmatlansága alapján a fentiek teljességgel valótlannak minősíthetők. A németek a készülő szovjetellenes hadjáratot Horthy Miklós kormányzó elől is elhallgatták, Magyarország háborús részvételét előzetesen nem tervezték, nem követelték. A hivatalosan Ujszászynak tulajdonított állítások koholmányok.

1938-ban Ujszászy megkapta a Német Sasrend érdemkeresztje II. fokozatát, egy évvel később az I. fokozatát, 1942-ben pedig a Sasrend Érdemkeresztjét a csillaggal és karddal. 1943-ban a német Népgondozási Díszjelvény II. fokozatát nyerte el. Elismerete az olasz szövetséges is. 1938-ban¹⁷ az Olasz Koronarend parancsnoki keresztjét, 1942-ben ugyanennek a kitüntetésnek a nagy tisztikeresztjét kapta.

De nézzük a kitüntetésekkel kísért évekről fennmaradt további adatokat, a szinte folyamatos magyar elismeréseket. 1941 novemberében vitéz Vörös János, a honvédség hadművelleti csoportfőnöke értékelte Ujszászy ezredes vezetői teljesítményét. Megállapította, hogy osztályának „a szovjet elleni háborúban való eredményes vezetéséért” elismerést érdemel. A kitüntetési előterjesztésben foglaltak szerint a 2. vkf. osztály jól működött. Az indoklás alapján Ujszászy méltó „a kormányzói dicsőre elismerésre”, a Magyar Koronás Bronzéremre a hadiszalagon. „Munkájával lehetővé tette, hogy a vezetés az orosz haderő támadó szándékáról és felvonulási csoportosításáról idejében világos képet nyert, így kiindulási alapot teremtett a vezetés elhatározásainak és a magyar csapatok eredményes hadműveleteinek.” A folytatás szerint „*Felderítési adatait már a hadjárat előtt rendelkezésre bocsájtotta a német haderőnek, miáltal értékes támpontokat nyújtott. Intézkedései lehetővé tették a német szállítási tervek elleni sabotage tervek elhárítását.*”¹⁸ Hat évtized

¹⁶ Írásos tanúvallomása: *Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International Nuremberg*. VII. k. Nürnberg, 1947. 335., 336. – Az 1941. június 26-i kassai bombázásról pedig azt állította, hogy a légitámadás terve Fütterer német tábornoktól, légügyi attasétól és László Dezső vezérőrnagytól származott. Megegyezésük alapján történt – írta Ujszászy –, hogy szovjet felségjelekkel átfestett német repülőgépek támadást hajtottak végre a keleti határ menti magyar városok ellen. Ujszászynak ez az állítása sem állta ki az idők – és a történészek vizsgálódásainak – próbáját. A bombázók kilétének rejtélyére az utóbbi évtizedekben több válasz született. Összefoglalta CZETTLER Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000. 49–54.

¹⁷ Lehet, hogy 1939-ben, az aktán az adat bizonytalan.

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) 5963. cs. HM. 1943. Eln. 8/c. oszt. 35 816. sz. Az előterjesztés szerint a „Kh. [a kémelhárítás – Sz. Sz.] szervei által felderített rádióadatok alapján lehetővé vált az orosz rádióállomásokkal a közvetlen kapcsolat felvétele és ezáltal az orosz előkészületekbe való bete-

múltán nehéz megállapítani, mennyi ebből a valóság, mekkora volt a magyar felderítés tényleges teljesítménye. Nem tudjuk, hogy időben és térben az orosz haderő „támadási szándékát és felvonulási csoportosítását” hol és miként leplezte le Ujszászy osztálya. Azt azonban tudjuk, hogy felderítési adatait a németek rendelkezésére bocsátotta. (Jó kapcsolatban lehetett Rudolf Toussaint budapesti német katonai attaséval is, ezt az 1941 augusztusából fennmaradt távirat bizonyítja.)¹⁹

Vitéz Vörös János vezérőrnagy előterjesztésével egyetértett vitéz Bajnóczy József altábornagy, a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének helyettese is. A kitüntetési javaslatot elfogadták.

1941 telén Ujszászy megszemlélte a pécsi hadtest hírszerzéssel és kémelhárítással foglalkozó 2. osztályát. A látogatás alkalmából Kádár Gyula (később a 2. vkf. osztály vezetője, vezérkari ezredes) fogadta. Emlékiratában nem éppen kedvező képet rögzített. „Piperkőc, udvariaskodó, hajlongó, kedveskedő, diplomata típus volt; hozzám mindig közelebb állott a nyersebb, darabosabb, szókimondó ember.” Ujszászy ezredes akkori (vagy legalábbis ott kifejtett) nézeteit is megörökítette: „Biztosnak ítélte a német győzelmet, a háború befejezését legkésőbb az 1942 tavaszán meginduló nagy német offenzíva utánra jósolta. Helyzetmegítélése meglepett.”²⁰

Ujszászy István és apparátusa 1942 tavaszán a fellendülőben lévő magyarországi háborúellenes mozgalom letörésével, a Történelmi Emlékbizottság megbénításával foglalkozott. Ötszáz, kommunista tevékenységgel gyanúsított személyt, további száz kommunistaszimpatizánst vettek őrizetbe. Ügükben – kémkedés és hazaárulás címén – a Honvéd Vezérkar főnökének 1941. október 30-án rendeletileg létrehozott bírósága ítélkezett. A döntés ellen fellebbezés nem volt. Ennek a bíróságnak egyetlen törvényi tényállásban (1930: III. tc. 59. §.) rögzített cselekményt, a hűtlenséget kellett elbírálnia. Ítéleteit Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök hagyta jóvá.²¹

kintés”. Ugyanezeket az „előkészületeket” akadályozták meg a Szovjetuniót támadó szövetségesek ellenrendszabályai, amelyek – állítja a javaslat – Ujszászy munkássága, „a kommunista vonalon történt megállapítások alapján” történtek. A HL-ből származó adatokért dr. Gazsi József kandidátusnak, ny. levéltárosnak tartozom köszönettel.

¹⁹ RANKI György (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 611.

²⁰ KÁDÁR Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978. II. k. 408.

²¹ Például Schönherz Zoltán kommunista vezető halálos ítéletét. A bíróság alapjában a rendszer baloldali ellenfeleinek megsemmisítésére törekedett. Fennmaradt iratanyagában egyetlen olyan ítélet található, amely szélsőjobboldali tevékenység ügyében született. Schönherz érdekében Ujszászy is exponálta magát, hiába.

Ujszászy ezredest 1942. április 1-jén Horthy Miklós kormányzó vezérőrnaggyá léptette elő. Június 26-án rendeletileg, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kezdeményezésére és közvetlen alárendeltségében megalakították az Államvédelmi Központot (ÁVK). Székhelyét a belügyminisztérium várbeli épületének III. emeletén alakították ki. Július 12-től az 1944. októberi nyilas hatalomátvételig működött.

Az új központtól azt várták, hogy összehangolja a polgári és a katonai szervek munkáját. Bizonyos ügyekben közvetlenül a honvéd vezérkar főnökének alárendeltségébe tartozott; más, írásban meghatározott ügyekben viszont a belügyminisztérium közbiztonsági osztályának vezetője az ÁVK vezetőjének alárendeltje volt. Az igazságügy-miniszter ügyészt rendelt ki az ÁVK-hoz a jogi ügyekben való közreműködéshez. Végül olyan központi szervezet jött létre, „amely az állambiztonsági és honvédelmi érdekek védelmére irányuló tevékenységeket egy síkon összefogja és a polgári és katonai szerveknek [...] szükséges tevékenységét átfigó, egységes szempontok szerint irányítja”.²²

Az ÁVK személyzetét honvéd-, csendőr- és rendőrtisztekből, polgári tisztviselőkből, csendőr- és katonai nyomozókból, rendőrségi detektívekből és a szükséges segédmunkatársakból állították össze. Vezetőjévé Horthy kormányzó július 1-jei hatállyal nevezte ki Ujszászy vezérőrnagyot. Helyettese Kudar Lajos csendőr alezredes lett. A tiszti állományba Környei Ferenc csendőr alezredes, Árbócz János csendőr alezredes, Gáspárdy Rezső alezredes, Garzuly József őrnagy, dr. Csorja Jenő hadbíró őrnagy, dr. Bellyey Árpád rendőrkapitány, dr. Tamássy László királyi ügyész, Korondi Béla csendőrszázados, dr. Bartha Béla rendőrkapitány és dr. Takács István rendőrkapitány tartozott.²³

Bartha Károly szolgálaton kívüli táborszernagy, honvédelmi miniszter szeptember 4-én utasította a Magyar Királyság valamennyi hadtestparancsnokságát, honvédkerületi parancsnokságát, a HM 19. osztályát és a 6. vkf. osztályt, hogy minden alárendelt nyomozóhatóságuk és szervük mindazokat az ügyeket, amelyek az ÁVK-hoz tartoznak, „ha azok a helyi jelentőséget meghaladják és ezáltal országos kihatásúakká válnak, soron kívül és közvetlenül jelentsék be az ÁVK-hoz is”.²⁴

Ujszászy és apparátusa irányította tehát a külföldről vagy belföldről kezdeményezett olyan mozgalmakkal, szervezkedésekkel, a termelést veszélyeztető szabotázscelemekkel, országos jellegű közellátási

²² Részletesen lásd BERÁNNÉ NEMES Éva–HOLLÓS Ervin: i. m. 377–380.

²³ Uo. 379. (Az 1943. január 1-jei állapot.)

²⁴ Uo. 379–380.

visszaélésekkel kapcsolatos nyomozásokat, amelyek a hatóságok szerint az ország belső rendje ellen irányultak, és feltehetőleg sértették vagy veszélyeztették a honvédelem érdekeit.²⁵ Az ÁVK hatáskörébe tartozott a kémelhárítási és a nemzetvédelmi feladatok, a bizalmas megfigyelések, a felderítések és a nyomozások irányítása. Továbbá a polgári és a katonai szervek felderítési eredményeinek és a kapott híryananyagoknak az összefoglalása, a megszerzett adatokból helyzetkép összeállítása és a kapott eredmény alapján a további intézkedésekre való javaslattétel. Az ÁVK által irányított nyomozások ügyében a vezérkari főnökség különbírósságai jártak el.

A sokrétű feladatok ellátására nyomozókat és más szervezetektől összekötőket vezényeltek ki. A csendőrség tisztjei főként a baloldali, a rendőrségek a szélsőjobboldali ügyeket intézték. A nemzetiségi mozgalmakkal a csendőrtisztek és a csendőrtanácsosok közösen foglalkoztak. A kémelhárítást csendőr- és katonatisztek irányították. A „nemzetvédelmi” ügyek külön részleghez tartoztak, s megint másikkhoz a köz- és honvédségi szállítások során elkövetett visszaélések vizsgálata.²⁶

Az ÁVK-ban hetenként, később kéthetente meghatározott napon a délutáni órákban vezetői tanácskozást tartottak. Ezen részt vett Ujszászy vezérőrnagy és helyettese, valamint Szombathelyi vezérkari főnök megbízottja, a vezérkari főnökség különbírósságának ügyésze, a csendőrségi nyomozó alosztály vezetője, Sombor-Schweinitzer József rendőr-főtanácsos, a politikai rendészeti osztály vezetője és a budapesti rendőr-főkapitány helyettese,²⁷ továbbá Pásztóy Ámon, a belügyminisztérium közbiztonsági osztályának vezetője. Ujszászy vagy Kudar csendőr alezredes röviden ismertette a politikai helyzetet, a vezérkari főnök megbízottja az általános hadihelyzetet, a szakágak vezetői a nyomozati cselekményeket. A belső biztonságot érintő ügyekben és kérdésekben közös álláspontot alakítottak ki, és körvonalazták a követendő magatartást.²⁸

Az új vezérőrnagy alig fogott hozzá új feladataihoz, mikor július 18-án ismét kitüntetésre javasolták. Visszamenőleg ismét elismerték „céltudatos vezetését”, mellyel lehetővé tette, hogy a magyar hadvezetőség Erdély

²⁵ Az ÁVK foglalkozott a kisebbségi mozgalmak ellenőrzésével, bizalmas megfigyelésével és felderítésével. Egy fennmaradt irat szerint a vallási alapú szerveződéseket is figyelték. Ujszászy erről tájékoztatást küldött Esztergomba a hercegprímásnak.

²⁶ Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 223–224.

²⁷ A német megszállás után a Gestapo elhurcolta, a flossenbürgi koncentrációs tábor foglya volt. A háború után nem tért vissza Magyarországra. Lásd Dr. Sombor-Schweinitzer József 1937-es előadása a radikális baloldali mozgalmakról. Közli: KONOK Péter. *Múltunk*, 2003/2. 199–200.

²⁸ Hollós Ervin: i. m. 223.

és a Délvidék megszállásakor „helyes tájékozottsággal” rendelkezzen.²⁹ A vitéz Vörös János vezérőrnagy által aláírt kitüntetési javaslat szerint Ujszászy tökéletesen megszervezte a szovjet csapatok ellen harcoló magyar csapatok hírszerzését, „miáltal Honvédségünk ütőképességét nagymértékben fokozta”. A szervezés mellett a baráti és szövetséges katonai hatóságokkal szolgálati és magántárgyalásokat folytatott, ezek következtében „a Honvédség harcképességét külföldi német és olasz támogatások útján is emelte, és fenti munkálkodásával nagymértékben hozzájárult csapataink sikeres háborús szerepléséhez, miáltal kiválóan eredményes és hasznos szolgálatokat teljesített”.³⁰

Mint a szövegezés mutatja, 1942 nyarán, a 2. magyar hadsereg felvonulása idején, az őszi hídfőcsaták és a téli doni szovjet áttörés előtt még lehetett ütőképességről beszélni, magyar háborús sikert emlegetni. A vezérőrnagy ez alkalommal a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje a hadiszalagon kitüntetést kapta.

A 2. vkf. osztály vezetői posztja ezredesi *beosztás* volt, innen augusztus elsején felmentették. Új rendfokozata alapján hadosztályparancsnoki helyre számíthatott. Kállay Miklós miniszterelnök azonban másképp határozott. Nem engedte ki a frontra, mert „*tájékozott központi ember*”, akire a hátszágban van szüksége.

Nem zárható ki, hogy Ujszászy ekkor már nem bízott a német győzelemben. Legfeljebb, mint az angolszász orientációjú magyar politikusok köre, abban reménykedett, hogy „az angol csapatok előbb érnek ide, mint az oroszok”. Ezt a szemléletet teljesen elfogadta. A kormányfő a tábornokot „abszolút megbízhatónak, sőt kifejezetten németellenesnek” tartotta.³¹

Ezt a véleményt Kállay miniszterelnök megengedhette, de a szakmabeliek aligha. A belügyi tárcát irányító Keresztes-Fischer például továbbra is külön kapcsolatot tartott fenn Sombor-Schweinitzerrel. Ekként a politikai rendőrség által feltárt fontosabb ügyekről mindig előbb értesült, mint Ujszászy. A belügyminisztérium közbiztonsági osztályán végzett telefonlehallgatások anyagai (ezeket fedőnéven *Cukrosnak* nevezték) sem először az ÁVK vezetőjéhez, hanem változatlanul a belügyminiszter asztalára kerültek.

Közben a magyar földre telepített német hírszerzők sem tétlenkedtek. Érdemes betekinteni a magyarországi helyzetet tárgyaló német össze-

²⁹ A Felvidéki Emlékrmet 1940-ben megkapta.

³⁰ HL MH 1942. Eln. 391. sz. 1942. július 28.

³¹ SIPOS Péter: i. m.; KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942–1944.* II. k. Európa Könyvkiadó – História, Budapest, 1991. 72.

foglalóba. A Gestapo IV E csoportjának Moszkvában őrzött anyagából egyértelműen kitűnik, hogy Kállay Miklós miniszterelnöksége idején egyre csökkent a bizalom a magyar féllel szemben.³² A német titkosrendőrség belső közlönye szerint 1942-ben a Gestapo számos magyar tisztségviselőre gyanakodott. Több hírszerzési anyagból³³ arra következtetett, hogy a magyar hírszolgálatot, amely vélhetően a Német Birodalom ellen dolgozik, az utóbbi időben újjászervezték.

Az összefoglaló megállapítja, a magyar hírszerző szolgálat az ügynökök toborzása és kiküldése mellett feladatai teljesítéséhez felhasználja a belföldi és külföldi magyar intézményeket, az importtal és exporttal foglalkozó gazdasági szervezeteket, de a külföldi képviselőket, konzulátusokat is. Hírszerzéssel foglalkozik a vezérkari főnökség II B részlege, a Nemzetvédelmi Szövetség és a Rongyosgárda. A magyar hírszerzés központja a Vkf. II B, mely közvetlenül a vezérkar alárendeltségében működik. „A további részlegek különböző helyeken vannak, mint például a Vkf. 5, melynek élén Csics alezredes, hírszerző tiszt áll. Székhelye a Budai Várban, Fortuna u. 9. Csicsről tudni kell, hogy fedőneve Cserey, Rátz, máskor Csikos. [Lehet, hogy Csikós? – Sz. Sz.] Jelenleg a Csikost használja, és irányítása alatt ehelyütt intenzíven tevékenykednek a Német Birodalom és a német nép ellen.”

„Egy másik részleg a Dísz tér 3. alatt található. Itt korábban Homlok, a jelenlegi berlini magyar katonai attasé³⁴ játszott vezető szerepet. Homlokról tudni kell, hogy az offenzív és defenzív magyar hírszolgálat főnökeként azon fáradozott, hogy a Collegium Hungaricumot, a magyar sajtószolgálatot, a kereskedelmi kamarákat és más intézményeket – intelligens személyek egész sorát – a hírszerzésnek megnyerje. Ezek után feltételezhető, hogy Homlok (akár mint hírszerzőtiszt) a budapesti tevékenysége alapján most Németországon belül a magyar hírszerzés újjáépítésén dolgozik. Egyik munkatársa Walter Dietrich. Magyar tiszt volt, korábban Homlokkal szorosan együttműködött, jelenleg valószínűleg Bécsben van.”

A német hírszerzők tudomást szereztek a Falk Miksa utcában működő Vkf. irodáról is. „Ennek a fedőneve Katonai Sajtóosztály. A II B részlegnek saját irodája van Prágában, Párizsban, Rómában és Athénban.” A Gestapo szerint biztonsággal feltételezhető, hogy más városokban ma-

³² Orosz Állami Katonai Levéltár 500/3/819. sz. Mitteilungsblatt der Gruppe IV. (sokszorosított példány) Nr. 10. 1942. 10–16. l. Az összefoglaló egy volt magyar vezérkari tiszt részletes kihallgatására is épült.

³³ Ezek csatolva lehettek, de a moszkvai fondban nem találhatóak.

³⁴ Homlok Sándor ezredes 1939 és 1944. június között a berlini magyar katonai attasé, majd júliustól a berlini magyar nagykövet posztján szolgált. Bár a német háborús győzelem ügyében szkeptikus volt, a német birodalmi szervekkel készségesen együttműködött.

gyar hírszerzési „indító állomások” (Anlaufstellék) működnek. Magyarországon a következő kémközpontokról szereztek tudomást: Győr, Sopron, Horvátszidány (itt Thurzó Lajos ny. csendőr őrnagy működött), Kőszeg, Bucsú, Szombathely, Barcs, Pécs, Szeged, Zombor, Malzo (?), Újvidék, Nagyvárad, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Nagybánya, Máramarossziget, Rahó, Ungvár, Kassa, Losonc, Balassagyarmat.

„További szolgálati helyekről is tudnak, melyek elsősorban a német-ség ellen harcolnak, de természetesen hírszerző feladatokat is ellátnak: Bonyhád (Prof. Gömbös, a volt miniszterelnök rokona), Huszt (Sebestyén Béla vezérőrnagy), S....ich³⁵ (Propokovits Leó altábornagy, Arapatay József, Ondrejovits László főszolgabíró, dr. Budai István, Oszak László szolgabíró, Deme Ferenc bankár), Ungvár (Magocsy-Dietz Sándor), Munkács, Tiszaújlak, Rahó (dr. Palugyai Zoltán főszolgabíró), Máramarossziget (dr. Malics József pénzügyi igazgató a vezető, mellette dr. Hanel Károly dolgozik), Nagyszőlős, Galánta. Ezek a személyek a Vkf. alárendeltségében működnek, bár helyileg az úgynevezett Rongyosgárdához tartoznak. Feltételezhető, hogy mind a Rongyosgárda, mind a Nemzetvédelmi Szövetség a Vkf. II B irányítása alatt áll.”

„A Vkf. II B-vel működik együtt az újonnan létrehozott Nemzeti Propaganda Osztály is, mellyel Antal István miniszter³⁶ ténylegesen nem foglalkozik, de irányítása alá van rendelve. Itt található Kolozsvár-Borcsa Mihály, Milotay István, az *Új Magyarország* főszerkesztője, dr. Bakó László százados, dr. Eszterhás István, dr. Dulin Elek, dr. Komjáthy Aladár és Somogyváry Gyula.

Német szempontból aggályos a Nemzetvédelmi Szövetség is. Irodája a fővárosban, a Rákóczi út 42. sz. alatt található. Az időközben a fronton elesett Horthy István³⁷ irányítása alatt állt. A vezetés jelenleg Kovács Tivadar kezében van (lakcíme Bp. Kinizsi u. 21.), ő már a szervezet kiépítéséből is alaposan kivette a részét. Helyetese a fivére, Kovács Árpád. Mindketten nyugalmazott tisztek, mégis a II B alá tartoznak. Ide van beosztva Magasházy László vezérőrnagy is.”³⁸

³⁵ Olvashatatlan.

³⁶ Antal István 1942. április 17. és 1944. március 22. között tárca nélküli miniszter; az úgynevezett nemzetvédelmi propaganda tartozott hozzá.

³⁷ Horthy István 1942. augusztus 20-án szenvedett halálos repülőbalesetet.

³⁸ Magasházy László földbirtokos, nyugalmazott vezérőrnagy és országgyűlési képviselő volt. – A Gestapo IV. E csoportjának összefoglalója a következőkben 35 tiszt és magas minisztériumi posztokat betöltő beosztott tisztviselőket sorolja. (Ezek alig, vagy rosszul olvashatók.) Többek fedőnevéit is feltünteteti, és külön megjegyzi, hogy Somogyváry eredeti neve Freisberger volt. Végül négy Héjjas következik: Iván (a Kereskedelmi Minisztériumban osztályvezető), Aurél, Endre, és Jenő. A felsoroltak politikai beállítot-

Az összefoglalás készítője befejezésül megállapította: nincs bizonyíték arra, hogy a magyar hírszerzés tagjai az angol hírszerzést támogatnák – de nem zárható ki! Felhívta az illetékes szerveket, hogy Németországban az összes magyar állampolgárt, a magyar diákokat, az utazókat külön is kísérjék figyelemmel.

Az ÁVK a legjobb munkakapcsolatot a csendőrség nyomozóparancsnokságával alakította ki. A német féllel a továbbiakban javulhatott az együttműködés, mert Ujszászy 1943 februárjában Berlinben járt. Több befolyásos német főtiszttel, így Heinrich Müller SS-Gruppenführerrel, a Német Biztonsági Főhivatal (RSHA) IV. hivatalának főnökével, másképp a „Gestapo Müllerrel”, az V. hivatalt irányító Arthur Nebe SS-Gruppenführerrel, végül pedig Ernst Kaltenbrunnerral, az RSHA főnökével találkozott.

1942 júliusa és 1943 augusztusa között a 2. vkf. osztályvezetői posztját Vasváry József vezérkari ezredes, a szoros német kapcsolatok híve töltötte be. Az osztály offenzív részlege – ahogy Vasváry maga is – igyekezett megtartani önállóságát. Egyes tisztjei ennél többet is megtettek. Lehallgatták Ujszászy és több, megbízhatatlannak tartott beosztottja telefonbeszélgetéseit.³⁹ Kállay Miklós kormánya azonban új irányt vett, a német kötelékek lazításán dolgozott. A „kiugrási” politika érvényesítésének része volt, hogy Vasváryt leváltották. Helyére – sokak meglepetésére – Kádár Gyula vezérkari ezredest állították. A Kállay-kormány titkos béketapogatódzásai során a szálak, kapcsolatok felvételében és erősítésében sok feladat hárult Ujszászy vezérőrnagyra. Kötelmei és intézkedései alig követhetők, csak részben rekonstruálhatók, minthogy a dokumentációt megsemmisítették vagy elhurcolták. Közben újabb elismerésekkel övezték: a Honvéd Vezérkar főnöke, Szombathelyi altábor-
nagy 1943 júniusában újólag méltatta „osztályvezetői minőségében”

sága – mint az egész Nemzetvédelmi Szövetségé – gyanús, németellenes. Az anyag részletesen ismereti a szövetségi eskü szövegét, a tagság önként vállalt kötelmeit. Megállapítja, hogy a Nemzeti Szövetség tagjai a magyarság védelmében, „a barna veszély és Hitler ellen esküdtek fel”. Majd a Rongyosgárda kiépítésével, szervezésével, személyi összetételével és beállítottságával foglalkozik.

Veszélyesnek tartja, hogy a magyar belső kémhálózat is a németiség, a »német néptársak« ellen dolgozik. Ismételten kiemeli, hogy a Nemzeti Szövetség tagjai titokban felesküdték a németiség elleni küzdelemre. Majd két oldalon összefoglalja a Rongyosgárda történetét. Megemlíti Héjjas Ivánnak a magyarországi kommunizmus elleni 1919-es fellépését, majd a burgenlandi harcokban való részvételét is. A Rongyosgárdát ugyan feloszlatták, de tagjai titokban összetartottak. 1938-ban ismét felléptek, immár a csehek ellen. A cseh hadsereg 345-öt foglyul ejtett közülük. 1939 őszén a gárda tagjait a lengyelek mellett vetették be. Ebből már – német birodalmi szempontból – látható a Rongyosgárda beállítottsága.

³⁹ Hollós Ervin: i. m. 224. – Vasváry szorosán együttműködött a német hírszerzőkkel és a biztonsági rendőrséggel (Sicherheitspolizei, Sipó). Előfordult, hogy a „kiugrási iroda” – főként Törökországba küldött – megbízottait Vasváry emberei felderítették, az adatokat a németeknek átadták.

végzett munkáját, mellyel a magyar haderő ütőképességének növelését segítette elő, teljesítményét „kiválóan eredményesnek és rendkívül hasznosnak”⁴⁰ nevezte. Ez időben kapta meg a Délvidéki Emlékérmet is.⁴¹

Ujszászy teljesítményét – meg több tisztársáét – a horvát államfő is elismerte. 1943. január végén a „Zvonimir király koronarendjét a csillaggal” adományozta neki.⁴² Közben két észtlismerést, egy kitüntetést és egy érdemjelvényt kapott. 1940-ben a bolgárok a katonai érdemrend parancsnoki keresztjével, ezután a „Szent Sándor-rend parancsnoki keresztje a karddal” tüntették ki. 1942-ben a japánoktól a Felkelő Nap-rend III. osztályú kitüntetését kapta.

De nézzük a bizalmasan mind többet hangoztatott magyar „kiugrásból” fakadó politikai törekvéseket, az állambiztonsági csúcsszervezőjével szembeni új kihívásokat. Kállay Miklós miniszterelnök hamar tájékoztatta Ujszászy tábornokot az új magyar politikáról, a háborúból való kiválás tervezeteiről. Őt szemelte ki arra, hogy katonaként az angolszászokkal tárgyalásokat folytasson.

Ujszászy tehát még veszélyesebb vizekre evezett. Együtt dolgozott a külügyminisztérium titkos „kiugrási” csoportjának tagjaival: Ghyczy Jenővel⁴³ és első helyettesével, Szentmiklósy Andorral,⁴⁴ valamint a politikai osztály vezető Szegedy-Maszák Aladárral.⁴⁵

Az 1943. március 20-a előtti napokban Rómában járt. Többek között Bastianinival, a vezérkari hírszerző főnökkel tárgyalt. Társaságban később elmondta, hogy az olasz helyzet kétséges, fordulat várható. Arról is értesült, hogy „ha a német hadsereg összeomlana, [...] az olaszok is az angolok mellett lesznek, s ugyanott van a helye Magyarországnak is”.⁴⁶

⁴⁰ HL HM. 1943. Eln. 8/c oszt., 35 816 sz. 38 904 sz. Eln. 8. e. vkf.-1943. 5963. cs.

⁴¹ HL HM. 1943. Eln. 8/e oszt. 46949 sz. 5964. cs. 1943. VII. 10. Ismeretlen időpontban (1942-ig) megkapta a Magyar Érdemrend középkeresztjét, a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét, a III. osztályú Vaskoronarendet hadidíszítménnyel és kardokkal.

⁴² Viselésének engedélyezését Ujszászy 1943. január 29-én kérte. (HL HM. 1943. eln. 8/e oszt., 6357 sz. 5961. cs.) Ujszászy a legmagasabb fokozatot kapta, további tizenhét magyar főtiszt a kitüntetés alacsonyabb fokozatait.

⁴³ Hivatásos diplomata. A külügyminiszter állandó helyettese (külügyi államtitkár) volt 1942. május 20-tól 1943. július 24-ig, majd külügyminiszter 1944. március 22-ig.

⁴⁴ Hivatásos diplomata. A németek elhurcolták, a dachau koncentrációs táborban halt meg 52 évesen.

⁴⁵ Szegedy-Maszák Aladár fontos feladatokat teljesített. 1943. július 24-én, alig 40 évesen lett a politikai osztály vezetője. A német megszállás után Dachauban szenvedett fogságot. 1945. november 20-tól ismét a külügyi apparátusban dolgozott. 1947. június 6-ig washingtoni nagykövet volt. Lemondása után haláláig Washingtonban élt.

⁴⁶ *A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója.* Összeállította: LŐRINCZ Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 305.

Májusban – Kállay Miklós miniszterelnök tudtával – Ujszászy vezérőrnagy két volt szerb tisztet (magyar útlevéllal) elküldött Isztambulba, akik az ottani jugoszláv főkonzul, Perić segítségével felvették a kapcsolatot Mihajlović tábornokkal, illetve Ninčić emigráns jugoszláv külügyminiszterrel. A magyar kormány az üzenetben közölte, hogy hajlandó Mihajlović hadseregét támogatni, s egyben arra kéri a szerb tábornokot, hadseregével ne lépje át Magyarország jelenlegi határát. A két ország közötti határokat a háború után, békés megegyezéssel jelölik majd ki. Az üzenet fontos részeként a magyar kormány ismételten kinyilvánította, hogy elítéli az újvidéki vérengzéseket, egyben kilátásba helyezte a tragédia magyar felelőseinek megbüntetését.

A magyar javaslatot Jovanović, az emigráns jugoszláv kormányfő elutasította (brit jóváhagyással). A tárgyalások ezen a vonalon megfeneklettek, ám a magyar katonai szervek fenntartották a kapcsolatot Mihajlović tábornokkal. Információkat cseréltek, sőt a magyarok fegyvert, kötszert és gyógyszereket adtak hadseregének.⁴⁷

Augusztusban – a júliusi szicíliai partraszállás, Benito Mussolini bukása és őrizetbe vétele után – Ujszászy kapcsolatot létesített Badoglio tábornok új kormányának vezérkari hírszerző és kémelhárító osztályával. Szóba került, hogy Kállay Miklós kormányfő megbízásából, a magyar „kiugrás” előkészítésének feladatával, Ujszászy Rómába utazik. A német csapatok szeptember 10-én megszállták az olasz fővárost, így a terv meghiúsult.

Az ügyben nem lehet mindent a gyors történelmi fordulatokra vagy hatásukra fogni. Kállay miniszterelnök politikai elképzelései gyorsan változtak, a személyi és taktikai variánsok képlékenyek, rögtönzöttek voltak. Máskor időt akart nyerni, a döntéseket halogatta, emiatt a „beavatottak” is elbizonytalanodtak. „Az olasz események hatása csupán begyulladás volt, spekulatív pislogás. A krízist semmilyen formában nem hasznosították” – írta például Kádár Gyula.⁴⁸

Ide tartozott a tengely ellen harcoló koalíció gyors felbomlásának felfelbukkanó vágyálma is. A magyar államvezetés alaptalanul reménykedett abban, hogy a szovjet fél és a nyugati hatalmak közötti ellentétek bármikor kiéleződhetnek, s a következmény, a szakítás Magyarországnak menekvést hoz.

Ezekben a hónapokban – Szombathelyi vezérkari főnök parancsára – Kádár Gyula, a 2. vkf. osztály vezetője egy esetleges nyugati fegyveres

⁴⁷ CZETTLER Antal: i. m. 410.

⁴⁸ KÁDÁR Gyula: i. m. 547.

segítséggel végrehajtható magyar átállás katonai részleteinek kidolgozásával foglalkozott. Arra számított, hogy a nyugatiak légi úton három hadosztályt szállítanak Magyarországra ejtőernyős biztosító csapatokkal, ezekhez pedig magyar csapattek csatlakoznak. Az illúziókkal teli, regényes tervet hamar elvetették.⁴⁹

1944. február 23-án a „kiugrási csoport” – utolsó, kétségbeesett kísérletként – Veress Lászlót futárként Isztambulba küldte, hogy az angolokkal ismét közvetlen kapcsolatot vegyen fel.⁵⁰ Megbízása két meghatározó jelentőségű magyar ajánlatra épült. Először: a magyar kormány az angolok közvetítésével (vagy anélkül) kapcsolatba kíván lépni az oroszokkal, hogy a keleti arcvonalon lévő magyar csapatok kapitulációjáról tárgyaljon. Olyan módon, hogy a megadás természetesnek tűnjék, „mintha egy teljesen reménytelen katonai helyzetből következnek be”. Másodszor: a magyar kormány felajánlja, hogy Tito partizáncsapatait a Muraközön keresztül élelemmel és egyéb szükséges eszközökkel támogatja.

A brit külügyminisztériumban fontolóra vették a Veress közvetítésével érkezett ajánlatokat. Némi hivatali huzavona után ismét tárgyalások indultak egy SOE-küldöttség magyarországi útjáról.⁵¹ Az angolok végül elhatározták, hogy a szovjet kormány tájékoztatása után „ez a csoport az áprilisi holdidőszakban elinduljon”. Magyarországon nyomban meg is kezdték az előkészületeket, hogy az ország déli vidékén fogadják a küldöttséget, s a fővárosban vagy vidéken titokban elszállásolják. Ujszászy tábornok és Kádár Gyula ezredes kapták a feladatot, hogy a SOE-misszióval az együttműködés feladatait megbeszéljék. A sok kockázattal kidolgozott terv a német megszállás folytán a hamvába holt.

Nem járt eredménnyel – főleg az állandó tétovázás, az elszántság hiánya és a késlekedés miatt – az amerikai titkosszolgálatnál történt közvetlen kapcsolatfelvétel sem. Korábbi svájci tárgyalások alapján az OSS⁵² a magyar különbékére irányuló tárgyalások felgyorsítására „Sparrow

⁴⁹ Uo. 536.

⁵⁰ Veress László (1908–1980) jogász, diplomata volt. Békemissziót teljesített 1943 márciusában Ankarában, majd augusztusban Isztambulban. 1944. februári küldetéséről Oliver Harvey rendkívüli követnek az angol Vezérkarí Főnökséghez intézett levelét közli: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Összeállította: JUHÁSZ Gyula. Kossuth, Budapest, 1978. 315–316. (A „kiugrás” szervezőit magyar „kapitulációs csoportnak” nevezi.)

⁵¹ *Special Operations Executive*, brit titkos szervezet. A külügyminisztérium 1940-ben abból a célból hívta életre, hogy a tengelyhatalmak területén vagy a velük szövetséges országokban felforgató tevékenységet végezzen. Feladat körébe tartozott szabotázsakciók, robbantások stb. megszervezése és végrehajtása is. Magyarországi akcióit sikertelenség kísérte, részben a hiányos felkészülés miatt, de azért is, mert a szervezetbe német ügynökök „épültek be”.

⁵² *Office of Strategic Services* – az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatala.

[veréb] Mission” fedőnéven háromtagú ejtőernyős küldöttséget juttatott magyar területre. Florimond Duke ezredes (korábban az OSS balkáni irodájának vezetője), Alfred M. Suarez őrnagy, rádiós és Guy T. Nunn százados, németül kitűnően beszélő publicista március 15-én a Muraközben landolt. A következő napon jutottak Budapestre, ahol Ujszászy a Hadik-laktanyában tárgyalt velük.

A csoport elindítását Bernben Allen W. Dulles, az OSS európai hálózatának főnöke készítette elő báró Bakach-Besseney György⁵³ magyar követtel együtt. A diplomata ajánlotta Ujszászy Istvánt fogadófélnak és tárgyalópartnernek. Érdemi megbeszélésekre azonban Magyarország meglepetésszerű, március 19-i német megszállása miatt már nem kerülhetett sor. Az amerikai tiszteket a németek 24-én átvették a magyaroktól, majd Berlinbe szállították. Szerencsésnek mondhatták magukat, hogy egy szászországi hadifogolytáborban megérték a háború végét. Akciójuk rossz időben, rosszul szervezett kísérlet volt.

Évtizedekkel később a müncheni *Látóhatár* című folyóirat Duke ezredessel interjút közölt. Duke ebben megvádolta Ujszászyt, hogy magyarországi érkezésüket elárulta a németeknek. Állítása valótlan, mert a dolgot „becsületes magyar tisztek” jelentették a németeknek, s ebbe a fogalomba a németek már régen nem vették bele a magyar vezérőrnagyot.⁵⁴ Kiterjedt és hatékony besúgóhálózatuk révén a németek pontosan tudták az amerikaiak utaztatásának tényleges célját. Ismerték a gyűlölt Ujszászy szerepét is. Az sem volt ismeretlen előttük: már korábban, 1943 decemberében feladata lett volna az, hogy egy Magyarországra küldendő, folytonosan „X”-ként említett amerikai megfigyelőt a Muraközben, Saderovacnál vagy Légrádnál fogadjon.⁵⁵

A szakmai tevékenység sikerei és kudarcai mellett meg kell emlékezünk Ujszászy magánéletéről is. Karády Katalin színésznőhöz fűződő vonzalmának kezdetei a homályba vesznek. Ugyanakkor tudjuk, hogy szíve hölgyét a lehető legtöbb helyre elkísérte, élénk társasági életet éltek, amely megütközést keltett. A legtöbb adat inkább 1944-ről, fogságukról maradt fenn.

Kádár vezérkari ezredes az 1970-es években írt visszaemlékezésében a 2. vkf. osztályvezetőjeként – véleményünk szerint – a valósághoz hűen ábrázolta az Ujszászy szerelemre lobbánása kapcsán történeteket: „Sok

⁵³ Hivatásos diplomata. 1938. június 15-től a belgrádi követséget vezette, 1941. július 27-től 1943. szeptember 10-ig a vichyi követséget. Utolsó állomáshelye a berni magyar követség volt. Magyarország német megszállása után lemondott állásáról, nem tért haza.

⁵⁴ KÁDÁR Gyula: i. m. 654.

⁵⁵ CZETTLER Antal: i. m. 368.

a bajom Ujszászy tábornok és Karády Katalin viszonyával is. Bőven érkezik ebben az ügyben a feljelentések!”

Karádyt a valódi művészek nem sokra értékelik, egyoldalú színésznő. A vénülő Ujszászy fülig belehabarodik, nyilvános helyeken tábornoki kék atillában feszit mellette, költekezik, Kolozsvárott ő fogadja az aranyifjúság hódolatát Karády nevében – és hasonlók. *„Százvezrek szenvednek: ez a közvélemény kihívása, a józslés ellen való. Sokan hitték, hogy Ujszászyt Karády »térítette meg«, az ő hatására lett »antifasiszta«. Ez mese. Karádynak semmiféle politikai meggyőződése nem volt. Az igaz, hogy a jobboldaliak szemében vörös posztó volt, de szerénytelensége és magánélete miatt a baloldaliak sem tisztelték.”*⁵⁶

A radikális jobboldali ifjúsági szervezetek zajos tüntetéseket, botrányokat szerveztek a filmjeiben „zsidó mételyt” terjesztő díva ellen. Az akcióik kapcsán Ujszászyt számos – itt nem tárgyalt – kellemetlenség érte.

A német megszállással Ujszászy vezérőrnagy nagy veszélybe került. A német birodalmi megbízott, dr. Edmund Veessenmayer SS-Brigadeführer (vezérőrnagy) április 14-i jelentésében őt és Kádár ezredest „két sötét személynek” nevezte, s azonnali eltávolításukat követelte.⁵⁷ Ez a magyar érdekekkel ellentétes intézkedés késett, de a németek nem vártak sokat, s 17-ről 18-ra virradóra az SS Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst, SD) őrizetbe vette a két főtisztet.⁵⁸ A Pestvidéki Törvényszék budai, Gyorskocsi utcai fogházába (akkori neve Deutsches Polizeigefängnis) szállították őket.

A német birodalmi megbízott április 18-i, Berlinbe küldött 110. számú budapesti táviratának 3. pontjában, *Kémtevékenység* címszó alatt jelentette Ujszászy és társai letartóztatását. Őrizetbe vették Karády Katalin színésznőt és még három „nem fontos” személyt is. Ügyükben a KdS-Budapest járt el,⁵⁹ ugyancsak ez végezte a Szegedy-Maszák Aladár vezetett illegális szervezkedés, a lengyel szervezetek támogatásával kapcsolatos tevékenység felderítését.⁶⁰ 19-i táviratában *Kémtevékenység* alatt megismételte a letartóztatások tényét, a foglyok között immár megnevezte lovas Kern Károly őrnagyot is.⁶¹ Az április 24-i táviratban (a 4. pontban,

⁵⁶ KÁDÁR Gyula: i. m. 504. – Egy nyilvános színházi mutatkozása Jávor Pál páholyában Karádyval, illetve Jávor zsidó feleségével a kormányzó rosszállását váltotta ki.

⁵⁷ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. I. m. 824. – Veessenmayer Ujszászy és Kádár gyors őrizetbe vételének egyik szorgalmazója volt.

⁵⁸ KÁDÁR Gyula: i. m. 677–678.

⁵⁹ A német Biztonsági Rendőrség különítményeinek hivatalos megnevezése Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD, rövidítve KdS volt. Lásd SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 86.

⁶⁰ Randolph L. BRAHAM: *The Destruction of the Hungarian Jewry*. New York, 1963. II. k. 547.

⁶¹ Uo. 550.

az *Elhárítás* címszó alatt) szerepelt az „áruló” Ujszászy vezérőrnagy. Új fejleménynek számított, hogy a KdS-Budapest a kistarcsai internálótáborból behozatta (hivatalosan a Gyorskocsi utcai fogházba „áthelyezte”) a zsidó *Fodor Pál* újságíró, aki – a németek szerint – Ujszászy bizalmi embere volt.⁶² (A *Kis Újság* politikai rovatvezetőjének a vezérőrnaggyal való kapcsolatáról adatot, dokumentumot nem találtunk.) Annyi bizonyos, hogy a fogoly újságíró a fogházban takarító, az ételosztásnál segítő úgynevezett házimunkás lett. Nemsokára az SS végzett vele: ismeretlen körülmények között lezuhant az emeletről, és szörnyethalt.⁶³

A Magyarországon tevékenykedő Otto Winkelmann SS-Obergruppenführer, a Waffen SS tábornoka május 4-én Berlinbe küldött távirati jelentésben ismét említést tett Ujszászy „árulásáról”. (A KdS vizsgálata tovább folyt ellene.) Előző nap – ügyével összefüggésben – letartóztatták Hatz Ottó ezredest, aki legutóbb Törökországban a magyar katonai attasé posztját töltötte be. Az ezredes kapcsolatainak felderítése nyomán további őrizetbe vételek történtek.⁶⁴

Veesenmayer cinikus hangvételű távirata szerint Horthyt „fájdalmasan érintette”, hogy egy német szerv magyar tisztet tartóztatott le. Valóban, a kormányzó ismételten kiadatásukat követelte. A németek azonban nem siettek. A birodalmi megbízott azzal érvelt, hogy „a megfelelő időpontban be fogjuk bizonyítani a kormányzónak és a magyar kormánynak, hogy hálával tartoznak nekünk, amiért ebben az esetben késedelem nélkül és példamutatóan közbeléptünk”.⁶⁵ A megszállók különösen azért ragaszkodtak személyükhöz, mert a „magyar árulás” ügyében koronatanúknak tekintették őket. Közben arra is volt gondjuk, hogy buzgó hívüket, a korábban háttérbe szorított Vasváry József altábornagyot a 2. vkf. osztály élére állíttassák.⁶⁶

Ujszászy és Kádár, valamint Kern őrnagy júniusban – hosszú kihallgatások után – kiszabadult a német fogságból. Feltehetően Horthy kormányzó személyes beavatkozása folytán. Szombathelyi Ferenc utóda, Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök intézkedésére július közepén – „saját érdekükben” – magyar őrizet következett.⁶⁷ A fordulatról

⁶² Uo. 554.

⁶³ SZITA Szabolcs: i. m. 146., 152.

⁶⁴ Hatz Ottóról lásd uo. 287.

⁶⁵ KÁDÁR Gyula: i. m. 706. Vattay Antal főhadsegéd azt állította, hogy maga is tett a politikai foglyokért. „Winkelmann nekem személyesen megígérte, hogy Ujszászyt, Kádárt szabadon bocsátja és nem tette meg. Hazugság az egész vonalon.” VIGH Károly (szerk.): *Vattay Antal naplója 1944–1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 56.

⁶⁶ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. I. m. 846.

⁶⁷ Valójában az őrizetbe vételt a németek követelték. Uo. 878.

Kádár Gyula is szól visszaemlékezéseiben: „Június vége felé egy este – már lefeküdtem – bejött a börtönparancsnok. Öltözzem fel, szabadulok. Magamra kapkodtam a ruháimat. Kimentem a folyosóra. Már ott állt Ujszászy tábornok és Kern őrnagy, valamint a Melinda úti főgőstapós Klages,⁶⁸ aki oly meleg szavakkal fogadott első este, és kilátásba helyezte utam végét. Amint ott álltunk, egyszercsak előlépett Ujszászy, és ékes szavakkal megköszönte Klagesnek a bajtársias, kifogástalan bánásmódot.

*Hányingert kellett leküzdeni, még Klages is megvetéssel mérte végig Ujszászyt, majd betessékelt bennünket az őrszobába.*⁶⁹

Ujszászy tábornok magyar hatósági fogságának első színhelye az 10. sz. honvéd helyőrségi kórház volt.⁷⁰ A rabkórház egyik cellájába helyezték, majd udvarias kihallgatás következett. Pór hadbíró századost főként az amerikai ejtőernyősök fogadtatása és a velük tervezett lépések érdekelték. Közben félelmetes bombatámadásokat éltek át. Az egyik közeli becsapódás, tűz és robbanás okán a korábbi fogság miatt erősen megviselt vezérőrnagy idegrohamot kapott.

Hetek múltán tiszttársaival együtt visszanyerte szabadságát. A megszállók, amikor erről értesültek, felbőszültek, és ismét le akarták fogni. Ujszászy villája ablakából meglátta az elhurcolására érkezett német biztonságiakat. Azonnal hátraszaladt a kertjébe, s a kerítésen kimászva a kormányzóhoz menekült. Horthy testőrei biztonságos helyre szállították, a budai Kapisztrán téri Nádor-laktanyában szolgáló őrszázalóhoz. A Veesenmayer kívánságára vezérkari főnökké emelkedett Vörös János vezérezredes megígérte a németeknek, hogy Ujszászyék ügyében „a magyar törvények teljes szigorával fog eljárni. [...] a kiszabandó büntetés mértéke a főtárgyaláson fog eldőlni”.⁷¹

Vörös ezután Ujszászyval személyesen közölte, hogy időközben nyugdíjaztatta.⁷²

Ujszászy László és Kádár Gyula valóban biztonságba került a Kapisztrán téren. Érkezésük másnapján este két német teherautó tűnt fel, tele SS-ekkel. A testőrség parancsnoka, Lázár Károly vezérőrnagy emiatt a

⁶⁸ Eredetileg Klages. Budapesten a német Biztonsági Szolgálat egyik különleges szolgálati helyét vezette.

Október 15-én az ifjú Horthy Miklós elleni német akcióban a magyar testőrök golyóitól halálos sebet kapott.

⁶⁹ KÁDÁR Gyula: i. m. 691. – Veesenmayer június 16-i táviratában már szerepel a három tiszt kiadása a magyar félnek. (*A Wilhelmstrasse és Magyarország*. I. m. 869.)

⁷⁰ Budapest, XIII. Róbert Károly körút 44. Parancsnoka dr. Zimányi Vidor orvos ezredes volt.

⁷¹ Vörös János naplójából idézi KÁDÁR Gyula: i. m. 710.

⁷² HL HM Miniszteri Iroda 2572. sz. 6775. cs. Más adatok szerint már május 17-én meghozták a határozatot, hogy Ujszászy „fogatékba kerül”.

helyszínre érkezett, s azonnal riadót rendelt el. A laktanyakaput bezárták, a következőkben töltött fegyverekkel néztek farkasszemet.

A következményekről Kádár tudósít visszaemlékezésében. Az erődemonstráció hozta újabb feszültségben „Ujszászy ismét idegrohamot kapott. Valószínűsítettük, hogy a németek értünk jöttek. Ez lehetett igaz is, nem is. Tény az, hogy akkor ezt jogosan tételeztük fel.

Lázár azt mondta: »Ide be nem jönnek, mert lövetek.« Ujszászy azt ajánlotta nekem, hogy menjünk ki, és jelentkezünk önként a németeknél, mert ha megostromolják a laktanyát, biztosan bejutnak, minket meg agyonlőnek. Eleinte próbáltam illő szavakkal nyugtatni. De mikor azzal állott elő, hogy kérjük meg Lázárt, csukasson bennünket a laktanya fogdájába, mert ha a németek ott találhatnak, nem vádolhatnak az ellenállásban való részvétellel, elveszítettem a türelmemet, és alaposan lehorodtam.

Semmi sem történt. A németek éjfél után újra gépkocsikba ültek, és eltávoztak.⁷³

Az őrzészlőalj Kapisztrán téri laktanyájában (ma a Hadtörténeti Intézet és Múzeum székhelye) a vezérkari főnökség ügyésze Ujszászyékat (formálisan) őrizetbe vette. Az épületet nem hagyhatták el. Ugyanakkor a vezérőrnagy könnyűszerrel tartotta a kapcsolatot a kormányzóval és ismerőseivel városzerte. Szabadon bocsátott barátnője, Karády Katalin is bejutott hozzá.

Kádár Gyula szerint Ujszászyt a jövő kérdései foglalkoztatták. Kifejtette, mennyire tart a Szovjetuniótól; úgy gondolta, hogy a jövődőt a „szovjet rémuralom” határozza meg.

Szeptember második felében elintézte, hogy Lázár a Nádor-laktanyából a hűvösvölgyi Műszaki Akadémia épületébe szállítsa át őket. Ismét a „kiugrási” politika sűrűjébe vetette magát. Több utalás szerint közvetített a nemzeti ellenállásban dolgozó Magyar Front, valamint Horthy kormányzó és fia között a fegyverszüneti kísérletet előkészítő tárgyalásokon. Kijárt hozzá Karády is. Egészségi állapota nem lehetett a legjobb, mert a légítámadások idején nagyon félt, idegláza hamar kiújult. Napok múltán visszaszállították a Nádor-laktanyába. Ujszászy és Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, a Magyar Front képviselője először a hűvösvölgyi intézményben tárgyaltak. A kapcsolatot Karády Katalin közvetítésével vették fel. Karády legjobb barátnője, Székely Lujza operaénekesnő, Pethő Sándornak, a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjének volt az özvegye. Újabb házasságot Kovács Imre barátjával, Acsay László kisgazdapárti politikussal kötött, akinek pilismaróti nyaralójában Kovács többször járt. Itt közölte vele az operaénekesnő, hogy lépjen kapcsolatba Ujszászyval.

⁷³ KÁDÁR Gyula: i. m. 710.

A látogatás alkalmával Kovács megtudta a tábornoktól, hogy ifj. Horthy Miklós közvetíteni akar a kormányzó és a Magyar Front között. A következő napokban bekapcsolódott a megbeszélésekbe Rajk László, az illegális Kommunista Párt titkára, aki az Ujszászyval folytatott tárgyalásokon a szervezett munkásság felfegyverzését sürgette. Ujszászy Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök közvetítésével Kovács és Rajk memorandumát eljuttatta Horthyhoz.

Október 11-én Horthy Miklós a budai várban fogadta Szakasits Árpádot és Tildy Zoltánt, a Magyar Front képviselőit. Horthy optimistán nyilatkozott a készülődő, elhatározott magyar fegyverszünetről. Tildy szerint megállapodtak abban, hogy felfegyverzik „a munkásság megbízható elemeit”.⁷⁴ Ezt a találkozást megelőzte, vagy követte (a források elmentmondóak) Rajk és a szeptember 1-jén altábornaggyá előléptetett Lázár Károly találkozója. Ez alkalommal tárgyaltak a munkásság felfegyverzéséről. Ujszászy tevékenyen részt vett a tervezetében. Új feladataiba bevonta az ÁVK-nál volt helyettesét, Kudar csendőrezredest, és több, megbízhatónak tartott korábbi munkatársát.

Október 13-án és 14-én a Vezérkar Főnöke Különbíróóságának október 2-án kelt büntetőindítványa alapján hadtörvényszéki tárgyalást tartottak „a Katonai Büntetőtörvénykönyv 134. §-ának 1. bekezdésébe ütköző szolgálati büntett miatt” vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredest és társai ügyében.⁷⁵ Szombathelyi mellett a vádlottak padjára ültették Bajnóczy József vezérezredest, Ujszászyt, Kádárt és lovag Kern Károly vezérkari őrnagyot. A vádindítvány szerint felvették a kapcsolatot a Magyarországgal hadban álló angolszász hatalmak küldötteivel, hogy különbékét készítsenek elő. Kötelességzegésükből „a szolgálatra az a hátrány származott, hogy a német véderő Magyarországra bevonulni és itt [a] honvédséggel szemben kényszerintézkedéseket fogatosítani kényszerült”.

A képtelen vádak – köztük az, hogy Magyarország megszállása az ő cselekedeteik miatt történt volna – tarthatatlanok voltak. A vádlottakat felmentették, de a következő napokban történt politikai fordulat miatt a vezérkari főnök nem erősíthette meg az ítéletet.⁷⁶

⁷⁴ VIGH Károly: *Ugrás a sötétbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 212.

⁷⁵ A dr. Csűrös hadbíró ezredes által aláírt vádindítvány szövegét lásd KÁDÁR Gyula: i. m. 732.; ZINNER Tibor–RÓNA Péter: *Szálasiék bilincsben*. II. k. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1986. 22–24.

⁷⁶ *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése, 1945*. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: GOSZTONYI Péter. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 33–34. – A nyilas érában Szombathelyi és Kádár sopronkőhidai fogságot szenvedett, az SS 1945. március végén Németországba hurcolta őket. Kern vezérkari őrnagy a Honvédelmi Minisztériumban szolgált.

Az elnyúlt, határozatlan „kiugrási” tárgyalásoknak a németek gyors és erőteljes beavatkozása vetett véget. Csekély áldozattal, készséges magyar segítőkkel ismét eredményesen beavatkoztak a békét (és csodát) váró Magyarország sorsába. Október 15-én hatalomra juttatták a szélsőjobboldali Szálasi Ferencet és nyilaskeresztes pártját. A magyar hadsereg, a vezérkar támogatása nélkül a „kiugrási” politika, Horthy kormányzó proklamációja teljes csődöt mondott. Magyarország államfője szégyenteljesen távozott posztjáról, családotól „német védelem” alá került.

A nyilaskeresztes hatalomátvétel után újra embervadászat, tömeges letartóztatási hullám indult. Ujszászy menekülésre kényszerült. Korábbi támogatóit elveszítette, többeket letartóztattak, elhurcoltak. Magára maradva a Svéd Királyság budapesti külképviseletén keresett menedéket. Ezalatt írhatták nyilvántartó lapjára: „Szökés büntette miatt bűnvádi eljárás folyamatban!”

1945 elején, amikor a szovjet csapatoknak megadta magát, dezertőrnek számított. Február 5-én a szovjet katonai hatóság, az NKVD⁷⁷ letartóztatta, majd a Szovjetunióba szállította.⁷⁸ Hadifogságának adatai csak részben hozzáférhetőek. Fennmaradt feljegyzéseiben írta, hogy 1946 tavaszán a krasznogorszki 27/1-es tábor kórházában feküdt. Stomm Marcell vezérőrnagy emlékiratai szerint a kórházban Ujszászy éles vitákat folytatott Deseő László vezérőrnaggyal, a doni áttörésnél fogságba esett volt moszkvai magyar katonai attaséval. „Igen súlyos nézeteltérések” folytán a beszélőviszony is megszakadt közöttük.⁷⁹ Ismereteiről, tapasztalatairól és kapcsolatairól a szovjet szerveknek hosszú feljegyzéseket készített. Ezek minden bizonnyal a posztszovjet levéltárak valamelyikében fellelhetőek. Közben a nyilas világban Magyarországon új eljárás indult ellene, 1945. január 18-án „hűtlenség miatt” lefokozták.

Szovjet részről felhasználták arra, hogy a háborús főbűnösök nürnbergi perében írásbeli tanúvallomást tegyen a német és a magyar vezérkar összeesküvéséről a kassai bombázás kitervelésében és lebonyolításában. Ezt teljesítette, de személyes részvételére a tárgyaláson nem volt szükség. Vallomását Roman Rugyenko, a nürnbergi per szovjet főügyésze hasznosította. Itt említjük meg, hogy 1993-ban előkerült Ujszászy-nak egy levele, amelyet feltehetően 1946-ban írt a szovjet kormánynak. Ebben arról számolt be, hogy a két világháború között milyen Habs-

⁷⁷ Az NKVD rövidítés a Lavrentyij P. Berija vezette Belügyi Népbiztosságot jelenti.

⁷⁸ *Vengerszkije vojennoplennije v SzSzSzR. Dokumenti 1941–1953 godov.* Roszszen, Moszkva, 2005. 301., 409.

⁷⁹ Gróf STOMM Marcell: *Emlékiratok.* Sajtó alá rendezte: GALLYAS Ferenc. Magyar Hírlap könyvek, Budapest, 1990. 157. Stomm katonai pályafutására lásd SIPOS Péter (főszerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS.* Főszerk.: Magyar Hadtudományi Társaság–Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1996. 392.

burg-kísérletek történtek a dunai blokk létrehozására. A levél publikálatlan maradt. Ujszászy szerzősége kétséges. Még a fogságban sem írt olyan szövegeket, mint hogy „*a reakciós amerikai körök és a Vatikán által vezetett katolikus egyház támogatását bíró monarchista elemek*” stb.⁸⁰

A szovjet fogságban a tábornok megjárta a moszkvai Butirka (Butirszkaja) börtönt⁸¹ (talán ezzel összefüggésben a Belügyi Népbiztosság központi kórházát), valamint az 5. számú különleges objektumot. 1948 augusztusában szállították vissza Magyarországra. Nyilvántartási dossziéjából annyi ismert, hogy augusztus 8-án a repatriáló szervek 36. sz. táborának állományába sorolták. (Az indok ismeretlen.) Orosz forrás szerint a magyar kormánynak „háborús bűnösként” adták át.⁸² Egészsége labilis volt, súlyos cukorbetegséggel küszködött. Budapesten „Fekete Iván” fedőnéven tartották őrizetben. Kihallgatása közel egy hónapig (augusztus 19–szeptember 18.) tartott. Az időpontok – amelyek között ünnep- és vasárnapok egyaránt megtalálhatók – nagyobb hézagai és Péter Gáborhoz írott utolsó, eddig ismert levele azt sejtetik, hogy szorgos kihallgatói az állambiztonsági szervek legmagasabb köreiből kerültek ki, vagy legalábbis bírták azok kitüntetett figyelmét.

Ujszászy részletesen számot adott Péter Gábornak, az új magyar politikai rendőrség, az 1946 őszen létrejött Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (MÁ ÁVO) vezetőjének a 2. vkf osztály és az Államvédelmi Központ felépítéséről, működéséről, módszereiről. A fennmaradt irategyüttesből arra következtethetünk, hogy gazdag tapasztalatairól a formálódó, országos illetékességű új államvédelmi szervezet fejének szakmai felkészítést, rendszeres szemináriumokat tartott.

Az ÁVO-t ekkor éppen átszervezték, a politikai rendőrséget „előléptették”. Kádár János belügyminiszter első intézkedései közé tartozott, hogy októbertől Péter Gábor egyre hírhedtebb szervezete mint a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) folytassa működését.⁸³

Ujszászy Istvánnak minden oka megvolt az aggodalomra. Rossz sejtélmiei beigazolódtak. Hiába segített az új hatalomnak, potenciális hullá-

⁸⁰ MURÁNYI Gábor: Feljegyzési ajándék. *Heti Világgazdaság*, 2002. november 23. 87.

⁸¹ 1943. február derekától – rövid osztrigozszi fogvatartást követően – itt őrizték Stomm Marcell altábornagyot, a doni III. magyar hadtest február 1-jén fogságba esett parancsnokát, Csató Ernő vezérkari őrnagyot, hadművelési osztályvezetőt, Görgényi Dániel utász századost, a hadtest műszaki előadóját, Endrei főhadnagyot és dr. Deseő László vezérőrnagyot, tüzérparancsnokot. Júniusban a Moszkva közelében fekvő krasznogorszki 27. sz. fogolytáborba szállították át őket.

⁸² *Vengerszkije voennoplennije v SzSzSR*. I. m. 489.

⁸³ GYARMATI György: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Habilitációs Füzetek 1. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2002. 10.

jelölt volt. Túl gyorsan, bizonyára erőszakosan halt meg. Sok titkát magával vitte a sírba.⁸⁴

Máig nem tudni, hogy miként és hol végeztek vele, s hová temették. Válaszra vár az igazi kérdés is: *miért?*

Ujszászy feljegyzései

Budapesten Ujszászy István valószínűleg készségesen együttműködött kihallgatóival. Nem tudjuk, mit ígértek neki, a jövőjére nézve mivel hitetgettek. Dolgozhatott félelemből, de szakmai meggyőződésből is, új szolgálatra való készségből is. Mindenesetre a feljegyzéseit úgy kell kezelnünk, hogy állításainak valóságtartalmát, információinak teljességét és hitelét akkori helyzete erőteljesen befolyásolta.

A tábornok 17 füzet terjedelemben – „*Újszászy [sic!] István vezérőrnagynak a VKF2 vezetőjének letartóztatása idején írt sajátkezű feljegyzése*” – összesen 54 különböző (rapszodikusán változó) témában készített hosszabb-rövidebb összefoglalást korábbi tevékenységéről, a 2. vkf. osztály és az állambiztonsági csúcsszerv, az Államvédelmi Központ felépítéséről, módszereiről, működéséről, a kémkedésről és a kémelhárításról, a Horthy-korszak katonai és politikai elitjéről, politikai és emberi habitusukról.⁸⁵

Ujszászy a feljegyzések papírra vetésekor egyedül memóriájára támaszkodhatott. Ismételten hangoztatott együttműködési készsége ellenére is nyilvánvaló, hogy bizonyos mozzanatokot elhallgatott, osztályos társait lehetőség szerint menteni igyekezett. Összefoglalóiban így is markáns, részleteiben eladdig ismeretlen képet rajzolt a két világháború közötti magyar vezetőrétegek életéről, törekvéseiről.⁸⁶

1948 nyarán nagy valószínűséggel megadták neki, milyen témakörökre koncentráljon, kiket jellemezzon. Ezek – akár a tárgyra, akár a személyre tekintünk – ötleleplező módon a kihallgatók irányított érdeklődését tükrözik: az 1938. őszi és 1939. tavaszi események; idegen államokkal való hírszerzési és kémelhárító együttműködés; németbarát és nemzeti-szocialista érzelmű tisztak a honvédségben; a kormányzóhelyettes-választás 1941–1942 telén; Barankovics István; a Nemzeti Parasztszövetség; az 1944. tavaszi német megszállás előkészítői; Horthyval érintkezést

⁸⁴ KORNIS Pál: *Tanúként jelentkezem*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 127.

⁸⁵ Az eredeti füzeteket a Belügyminisztérium II/11. osztályának irattárában 71–5363/1–6 iktatási szám alatt, hat nagy iratgyűjtőben őrizték meg. A füzetek tartalmát 1960. május végén ismeretlen okból négy példányban legépezték és szigorúan titkos jelzéssel látták el.

⁸⁶ HARASZTI György: „Fekete Iván” az állambiztonsági szervek fogságában. *História*, 2002/8.

tartó volt külpolitikusok jellemzése; hálózatok – 2. vkf. [sic!] oszt. alárendelt bel- és külföldi szervei, ügymenete; adatok Vörös János vezérezrederől; a Kállay-kormány különbéke-törekvései 1943 nyarán és őszén; zsidók kiutasítása 1941 nyarán Kárpátaljáról; Maniu Gyula (sic!) és a magyar kormány kapcsolatai;⁸⁷ a kommunista párt ismert árulói. Végül Horthy kormányzó általa ismert nőügyei is terítékre kerültek.

A magyar őrzőitől kapott füzetekbe közel tankönyvszerűen írta be az Államvédelmi Központ felépítésének, működésének számos jellemzőjét. Rögzítette, hogy „az állambiztonságnak olyan elkülönített anyagi forrásokra” van szüksége, melyek fölött „kizárólag annak irányítója rendelkezhet”. Gondosan leírta a nyomozás módszereit, felsorolta az ügynökhálózat kiépítésének szabályait. Sémákat készített és számos szakmai tanácssal szolgált. Felhívta a figyelmet a közszolgálatot teljesítők, a telefonlehallgatásoknál a kifinomult hallóérzéssel rendelkező vakok alkalmazására, sok egyedi, különleges tapasztalatra.

A szervezeti működésén felül kihallgatói olyan adatokat, értesüléseket gyűjtöttek tőle, amelyek a politikai élet fordulatos mindennapjaiban azonnal használhatók voltak. Így került sorra Barankovics István⁸⁸ korábbi tevékenysége, az állambiztonsági szervekkel való 1941–1942. évi állítólagos vagy valós kapcsolata. Kétes bizonyítványt állított ki Ujszászy „a kétkulacos” Ullein-Reviczky Antalról, Magyarország volt svédországi követéről, számos magyar főtisztről. Az utóbbiak között Vörös János vezérezreder is megkapta a magáét.

Az Ujszászy által nyújtott információk nem maradtak a füzetek lapjain. Péter Gábor apparátusában az adatokat tanulmányozták, feldolgozták, rövidesen „hasznosultak”. A következő hónapok, évek – legtöbbször jogsértő – pereiben visszaköszönnek. A Mindszenty József hercegprímás, Szombathelyi Ferenc⁸⁹ vagy a Vörös János⁹⁰ ellen indított jogi eljárások anyagában egyaránt megtalálható „Fekete Iván” vonatko-

⁸⁷ Ujszászy például itt azt állítja, hogy az egykoron híres magyarfaló, kanyargós politikai pályát befutó luli Maniut – Észak-Erdély visszacsatolásakor még román fegyveres ellenállásra buzdított – egymillió lejjel „semlegesítették”.

⁸⁸ A német megszállás alatt a Gestapo elől sikerrel elrejtőzött, a háború után a katolikus polgári párt, a Demokrata Néppárt vezére lett. 1941. ősi felajánkozásáról Andorka Rudolf is megemlékezett (i. m. 199.).

⁸⁹ Miután az amerikai hadifogságból hazatért, 1945. november 23-án letartóztatták. 1946. március 30-án ítélték el először, majd május 22-én életfogytiglani fegyházbüntetést kapott. Kiadták Jugoszláviának, Újvidéken háborús bűnősként kivégezték. 1993-ban a Legfelsőbb Bíróság a magyar ítéletet hatályon kívül helyezte és a vádak alól felmentette.

⁹⁰ 1949. március 25-én „hűtlenség gyanújával” letartóztatták és 1950. június 9-én „folytatólagosan elkövetett hűtlenség” miatt életfogytig tartó fegyházra, 10 év hivatalvesztésre stb. ítélték. 1956-ban szabaddult, 1992-ben ítéletét a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette.

zó jelentése. Csupán a fennmaradt dokumentáció alapján állíthatjuk, hogy a szisztematikus kihallgatások és jelentések valamikor 1948. szeptember végén véget értek.

Figyelmet érdemel, hogy Ujszászy egykori tisztársairól, állambiztonsági beosztottjairól is szakmai, emberi jellemzéseket készített. A cél nem a visszatekintés, hanem a jövőbeni felhasználás lehetett. A következőkben közülük néhány különleges felkészültségű szakember az ÁVH állományában kapott feladatot.

Egyelőre nincs adat arról, hol és milyen körülmények között őrizték Ujszászyt, mit ígértek neki. Úgy tűnik azonban, hogy – nyilván felsőbb utasításra – folyamatosan „dolgoztatták”. A feljegyzések végén – oldal-számolás nélkül – Ujszászynak december 10-én Péter Gáborhoz, „a mélyen tisztelt altábornagy úrhoz” intézett rövid levele található. Sorai félelmet tükröznek: „Nem szívesen válok meg altábornagy Úrtól, akivel nagyon szerettem volna együtt dolgozni. Így jövöm és szabadságom irányában bizonytalanságban, nyugtalanságban vagyok.”⁹¹

Ez az utolsó életjel róla. Aggodalma jogosnak bizonyult. Nyilvános per és ítélet nélkül eltűnt, ismeretlen időpontban meghalt. Nem zárható ki, hogy megölték.

Kornis Pál úgy emlékezik, hogy mint a Katonapolitikai Főcsoportfőnökség alezredesét 1948 végén hivatalból temetés intézésére egy zuglói, Ilka utcai csendes villába rendelték. Ki kellett fizetnie a háztartási alkalmazottat, mert a házigazda váratlanul meghalt. Az orvosi szemle előzőleg megtörtént, már a halotti bizonyítványt is elkészítették. A halott Ujszászy István egykori tábornok volt. Koporsóját a sírig kikísérte. A temetés rendben lezajlott, erről elöljáróinak jelentést adott.

Évekkel később jutott tudomására, hogy megtevesztették, megtervezett színjáték részese volt. A koporsóban nem Ujszászy volt. Ő ugyanis ismereteivel és tapasztalataival az Államvédelmi Hatóságot „segítette”.⁹²

⁹¹ Állambiztonsági Szolgáltatások Történeti Levéltára, A – 414/1–6.

⁹² Kornis Pál budapesti lakos emlékezése a szerzőnek. 2003. július 14. Ujszászy további sorsáról más variánsok is léteznek. A Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című heti műsorában 1999. április 11-én egy visszaemlékező Lakatos Pál szerkesztőnek arról beszélt, hogy Hóman Bálinttal és Ujszászyval volt együtt a váci börtönben. Az utóbbit gyakran elvitték a zárkából.